

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותה יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

על האמת ועל בעלי האמת, על מוסד הגורו ועל סכנותיו,
ועל תהליך ההתמחות

מיכה אנקורי

התפיסה היונגיאנית רחוקה מרחק רב מן הפוסט-מודרניזם. בעוד שהרוח הפוסט-מודרניסטית שוללת אמונה באמת כלשהי, התורה היונגיאנית מבוססת על אמונה בתבניות תפיסה אוניברסאליות. קרוב לוודאי שזו גם אחת הסיבות להתנכרות הנרחבת לפסיכולוגיה היונגיאנית; אולם חשוב לציין שבנקודה זו אין הבדל עקרוני בין התפיסה היונגיאנית לבין שאר התפיסות הפסיכודינאמיות. הרי פרוידיאני אינו שואל האם המטופל שלו עבר את תסביך אדיפוס – הוא מניח מראש שכך הדבר, והשאלה שנותרת היא: כיצד עבר את שלביו השונים של התסביך. תסביך אדיפוס הוא אחת מן האמיתות של הפסיכואנליזה; וכיוצא בזה חסידי מלאני קליין מניחים שחווית השד הטוב והשד הרע משותפת לכולנו, וכן המאמינים בתיאוריות יחסי אובייקט מאמינים במודל יחסי האובייקט כאמת כללית. אנחנו מאמינים שללא בסיס תיאורטי אין בסיס לטיפול ואין עדיפות למטפל על פני מי שאינו מטפל; והרי כל בסיס תיאורטי הוא צָכָר של הנחות אשר יש להן מעמד של אמיתות. כאשר מדובר בתחומי הנפש והטיפול, הרי ניתן להטיל ספק בכל דבר ואכן יש המטילים ספק בעצם קיומה של נפש – אולם אנחנו אין חלקנו עמם. אנחנו מאמינים בטיפול ובתוצאותיו ומאמינים בכלים התיאורטיים שהועמדו לרשותינו על ידי מסורת הפסיכותרפיה. וכאן מתעוררות שאלות חמורות שניתן לנסח אותן בהכללה באופן הבא: אם יש אמת הרי מן הסתם גם יש מי שהכיר אותה ויודע אותה; והמרחק בין מצב זה לבין עריצות הוא כחוט השערה. מי שחווה את עצמו כקרוב לאמת מרגיש כוח רב, וכידוע "כל כוח משחית". גם אם לא נקבל תהליך זה כהכרחי – הרי הוא בודאי סכנה מצויה.

ברשימה זו לא אעסוק, כמובן, בכל השאלות הנכבדות העולות מסוגיית האמת וסכנותיה אלא רק בקשר של סוגיות אלו לתהליך ההכשרה היונגיאנית, ובהשפעה של דברים אלו על מערכת היחסים בתוך האגודה. רבים משווים את הקבוצות (האגודות) היונגיאניות לקבוצות מיסטיות, עכשוויות וקדומות. השוואה זו נוגעת גם למבנה הקבוצה שנוצרת באגודות וגם לשורשי התפיסה היונגיאנית: רבים רואים ביונג את נביאו של הניו אייג'. מכל מקום, אפילו היונגיאנים עצמם, גם אם הם שוללים קשר מהותי עם הניו-אייג', מכירים בהקבלות הרבות שבין התפיסה היונגיאנית לבין התנועות והכתות בנות זמננו, ועל הקבלות אלו בעיקר, ועל הסכנות העולות מהן, אדון ברשימה זו.

לאחרונה התפרסמה חוברת "ארץ אחרת"¹ שהוקדשה כולה ל"רוחניות החדשה". בחוברת מאמרים שעוסקים בתנועות הרוחניות בנות זמננו מנקודות ראות שונות ובהם ניתוחים של תפיסות, תהליכים ודינמיקה בינאישית בקבוצות הללו. נחי אלון מתאר במאמרו את התהליכים שעוברים חברי הקבוצה במהלך הכשרתם, את מעמדו

של המנהיג הרוחני ואת המחירים שמשלמים חברי הקבוצה עבור נאמנותם ועבור "ההבטחה" הכלולה בקשר עם המורה.

מן הניתוח של נחי אלון (וכן של מרים בת-ציון אשר היתה חברה לאורך זמן בקבוצה דתית אורתודוקסית - ופרשה) עולים כמה מאפיינים של תהליך ההצטרפות והחברות בקבוצה.

המנהיג (בין שזה גורו ובין שזה רבי) נחוה כמי שקרוב לאמת ויודע אותה, ולפיכך הוא מקור תקוה לתהליך גאולה אמיתי. הקרבה ל"אמת" נחוה כמשהו שראוי לשלם עבורו גם מחירים גבוהים (של תלות, שיעבוד וויתור על נכסים וכו'). עצם הסיטואציה הזו יוצרת עריצות הכרחית גם בלא שאיש התכוון לכך מראש. המנהיג נתפס כאלוהים והערצת התלמידים אליו מהווה עבורו סם משכר. הוא מתחיל להלכד בפרויקציות המוטלות עליו ומייחס לעצמו יכולות תרומיות. היות שהמשאלה להיות אלוהים היא המשאלה האינפנטילית ביותר, כידוע, הרי מובן שהתורות שצומחות בקבוצות אלה, כאשר אין להן שורשים עמוקים בתרבות ובמסורת, מפגינות שיטחיות ובורות, או כנאמר באחד המאמרים: "כמה סיסמאות נבובות שהופכות למאנטרות חסרות פשר בונות את התורה כולה". אחת הכתות הגדולות במערב מאורגנת סביב "המרכז לחקר הקבלה". כאשר מנסים להתחקות אחר חידושי התורה של הכת הזו מתגלה שהכל מסתכם במשפט אחד: "לתת זה לקבל". גם אם חכמה חבויה במשפט זה, הרי כאשר אחת מן התוצאות של המתת הנ"ל היא וילה במנהטן לעומד בראש התנועה, הרי זו חכמה להשחית.

אני מניח שכולנו מכירים את התופעות שמניתי ונחשפים להן בדרך זו או אחרת. מידי פעם מישהו שואל אותי בגאווה-תמיהה: "אתה מכיר את הדרך של ששת השלבים?" או בנוסח יותר מקוצר המפגין ידע מוחלט: "אתה מכיר את השיטה?" ואז אני מבין ששוב נחשפתי לנביא שמציע לי גאולה-אינסטנט, ומאחורי ההצעה והמציע יש מורה שזכה למתנת שמים.

הקבוצות הללו בדרך כלל מוגנות היטב בפני ביקורת. נחי אלון טוען שהכל בנוי כך שטיעונים הגיוניים אינם תופסים. בתשובה לטיעונים יבוא חיוך רב-חסד שעניינו: "עדיין לא ממש הפנמת את התהליך".

אין צריך לומר שכולם משתמשים במילון הפסיכולוגי ובמיוחד היוניגאני. מונחים כמו: "כאן תגלה את העצמי האמיתי שלך", או: "התהליך יביא אותנו להרמוניה ולשלווה פנימית", או: "בקבוצה תמצא אהבה אמיתית" משמשים נקודות ציון - יעד נשאף ואפשרי. כאשר מתבוננים במושגים אלה קל לראות את כוח המשיכה הטמון בהם, אולם קל גם לראות דבר נוסף: הם פועלים על הנקודות הרגישות והכואבות של כולנו, ופנייה לנקודות כאלה היא דרך המלך לעריצות ולניצול.

לכאורה רב המרחק בין עניינים אלו לבין ההכשרה לאגודה היוניגאנית, אולם להלן נראה שנקודות מסוימות יוצרות קירבה מפחידה בין התהליכים.

לכאורה האגודה היא וולונטרית והחברות בה אינה מקנה מעמד פורמאלי כלשהי ואין החברים תלויים באגודה יוניגאנית לפרנסתם. אולם כמה מן הסממנים המפתים והמסוכנים שמאפיינים את הכתות מתקיימים גם בקבוצתנו ובמיוחד בתהליך ההכשרה.

אילו הייתי צריך למנות רגעים שבהם היתה לי חוויה של גילוי אמת, אין ספק שחוויות מן האנליזה האישית שלי כלולות בהם. לעתים היה גילוי זה מלווה בזעזוע מרענן ולעתים בתחושה של שלמות מרגיעה – ובמקרים רבים היו אלה מלווים בכאב ובפחד. דברים שאני זוכר יכולים להחשב לפעוטי ערך אולם ערכם הסובייקטיבי לא יסולא בפז. וחוויות אלה מאפיינות תהליך טיפולי בכלל. אין צריך לומר שנוכחותו של האנליטיקאי במצבים אלה מקנה לו מעמד מיוחד. הוא נושא עליו את כל הפרויקציות של מי שאהבתו פתחה לי שערים. מכאן מעמד ומכאן כוח - ומכאן כל הסכנות. אין בזה כל חידוש. הרי פרויד בגאונותו הבחין קשר זה מקשר אנושי רגיל, העניק לו את השם "טרנספרנס" והפך אותו למכשיר טיפולי רב עצמה – לטוב ולרע.

מעתה מה שמזוהה כרגש של אהבה כלפי המטפל, במהירות עשוי לפנות את מקומו להערצה. רק כחוט השערה מפריד ביניהם, אולם אלה רגשות שונים מאד. בעוד שאהבה היא כוח החיים הגדול, הערצה היא רגש מתעתע. אהבה תמיד קשורה בבחירה ובחירות, הערצה מקורה בהשלכות ותוצאתה היא כפיה. מצב היחסים המיוחד, שמתפתח בין המורה לתלמיד, בין המטופל למטפל – מטבע הדברים כרוכה בו סכנה להופעת אלמנטים של ניצולⁱⁱ, וזה מבלי שאיש התכוון לכך. והניצול מתממש בדרכים שונות – גלויות וסמויות. הענקת שירותים של החניך למורה היא הצורה הפשוטה והגלויה של ניצול, ואילו ניצול רגשי הוא לעיתים החמור מכולם בגלל שקשה מאד לזהותו. ראוי להדגיש שהמניעים שעליהם אני מצביע כאן אינם כמובן המניעים היחידים הפועלים

בין מטפל למטופל. הצורך לטפל, לקדם ולעזור, טבוע באדם מטבע בריאתו והוא יסוד הבחירה במקצוע הפסיכותרפיה. אולם הצרכים הראשונים שמניתי הם צל כמעט הכרחי של האחרונים. תופעות אלה (במגוון הקבוצות שמניתי) מתגלות בדרך כלל כשמישהו אזור עוז ועוזב את החבורה (ראה מאמריהם של נחי אלון ושל מרים בת-ציון, שם). היום כבר קיימת ספרות רחבה של אנשים שפרסמו את קורותיהם בקבוצה ואת הדרך ההרסנית שעברו (חסר, לדעתי, תיעוד של פסיכולוגים שקצה נפשם במצב השיעבוד ונטשו את ההכשרה). מתגלות אז שיטות מאד תקיפות למנוע את העזיבה – והן חוזרות על עצמן בקבוצות השונות. נחי אלון מצטט דברים שנאמרו לחבר בקהילה שביקש לנטוש אותה: "אם תעזוב אותי עכשיו, דקה לפני שהגעת לגמר, תאבד את הזדמנות חייך להשתחרר באמת". ונודה על האמת, כמה הגדים מסוג זה שמענו אנו בקהילת המטפלים?

כנאמר במקורותינו, "בי היה המעשה". החלטתי להפסיק טיפול עם מטפל שהיה לו מעמד בכיר באגודה היוניגאנית ולאחר נסיונות שונים להניא אותי מן המעשה החלתי להפעיל עלי את נשק-יום-הדין: באמריקה, כך אמר, יש מישהו שסרב לעשות מה שאמרו לו, ומאז הוא לא חבר בשום אגודה. עינתי לו מניה וביה: כשאבקר באמריקה, במיוחד את האיש הזה ברצוני לפגוש. וכך הפסדתי שלוש שנים בתהליך התקבלותי לאגודה והרווחתי את חירותי.

ההשוואה לקבוצות מיסטיות עכשוויות מעלה גם את השאלה מה הקשר בין המיסטיקה בת זמננו לבין התנועות המיסטיות הקלאסיות, שבעולם היוניגאני זכות להכרה ולהערכה מיוחדת. כאשר משווים את המיסטיקה העכשווית למיסטיקה הקדומה, הן במזרח והן במערב, לעתים המסקנה היא שהדימיון חיצוני בלבד. המונחים "כדאי לך להצטרף אלינו", "אצלינו תגיע לאני האמיתי שלך" וכיוצא באלה דברי מתיקה היו זרים בהחלט למיסטיקנים הקלאסיים. שם לא היתה שום מיסיונריות. נהפוך הוא: מכשולים רבים הועמדו על דרכו של המתקבל לקבוצה (וכך הדבר עד היום במנזרי זן יפניים). ההנחה המוקדמת היתה שהדרך הזו נועדה למעטים בלבד ולכאלה שמוכנים להקריב קורבנות רבים למענה. הדימיון החיצוני נובע מכך שכולם, אז ועתה, הכירו ומכירים בקיומם של כוחות שהם מעבר לתפיסה ולהכרה. במיסטיקה העכשווית במקרים רבים יש נסיון לשלוט בכוחות אלה ולרתום אותם לתועלתם ולרווחתם של חברי הקבוצה. העמדה המיסטית המסורתית, לעומת זאת, היא עמדה קונטמפלטיבית. עניינה הוא התבוננות. היא "עבודה לשמה". בתנועות המסורתיות היתה הכרה בסכנות הנשקפות לתלמיד מן המורה. אם עניינו העיקרי של המיסטיקן הוא בהרחבת התודעה (מה שאנו קוראים "אינדיבידואציה") הרי עצם נוכחותו של המורה מטילה חסם עליון להתפתחותו של התלמיד. לפיכך המסורת המיסטית מכירה מקרים רבים של מורים שנטשו את תלמידיהם, בדרך כלל ללא כל הסבר. ידוע הסיפור בלאו טסו שנטש את תלמידיו, עלה על גב השור ורכב מזרחה. שאמס א-דין מטברזי נטש את תלמידו ג'אלאל א-דין אל רומי ובכך הפך אותו למורה. מקרים אחדים ידועים ממסורת החסידות: רבי נחמן מברסלב נטש את תלמידיו והלך לאומן מבלי להסביר להם דבר ולא חזר משם עד יום מותו, וכן ר' זושא מהאניפולי ור' אלימלך מליז'אנסק שהיו עורכים יחדיו מסעות ממושכים חסרי פשר. הרבי מקוצק גזר על עצמו שתיקה – וחדל להורות ולשוחח עם תלמידו. ושתיקתו נמשכה עשרים וחמש שנה. במעשה זה יש משום הכרה מעמיקה של הסכנות שנשקפות להתפתחותו של התלמיד מנוכחותו של המורה. האם לא ראוי להפיק מסיפורים אלה לקח עבורנו כאשר הקשר הטיפולי עלול להמשך שנים ארוכות ארוכות, האם לא נשקפת סכנה להתפתחותו של התלמיד מן העובדה שלבסוף יהיה חבר באותה אגודה עם האנליטיקאי שלו?

הפילוסוף מאיר בוזגלו תיאר את היחס לדמות הזקן בתרבות מארוקו, והראה שבמסגרת התרבות המקורית פועלים כוחות מאזנים. נשמרים קודים של התנהגות שמווסתים את כוחו של הסמל. אם אדם רואה זקן צועד בצידו השני של הרחוב הוא יחצה את הרחוב וינשק לזקנו של הזקן. בכך הוא מביע את הערכתו לסימבוליקה שהזקן נושא עמו; אולם כאשר מעלים ארצה עצמות צדיקים ממרוקו והופכים את "הזקן החכם" למותג, מאבד הסמל את משמעותו המקורית והוא מתחיל לשרת צרכי כוח ושררה.

וכאן עולה השאלה האם ה"תרבות" היוניגאנית השכילה ליצור ווסתים תרבותיים דומים? יונג מספר בביוגרפיה שלו על פגישה שהיתה לו עם משכיל הודי. יונג מאד שמח כשהודי סיפר לו שיש לו מדריך רוחני והתוודה בפניו שגם לו יש כזה (פילמוזן). ואז יונג ברוב התלהבות ביקש לדעת פרטים על המדריך, אולם ההודי אמר לו: אינני יודע לענות על שאלותיך. המדריך שלי מת לפני ארבע מאות שנה...

סיפור זה של יונג הוא מורה דרך לשמירת המרחק מ"מורה הדרך". סיפור זה גם עוזר לנו להבין את החכמה

העמוקה המצויה במסורות המיסטיות. בספרה של מלילה הלנר "ונהר יוצא מעדן" היא מקדישה כר נרחב לדמותו של רבי שמעון בר יוחאי כפי שהיא משתקפת ב"זוהר". הזוהר מתאר את הגעגועים לרשב"י, את החרדה שאוחזת בתלמידים לנוכח מותו הקרוב של המורה ואת החשש לגורלו של העולם כאשר המורה ילך לעולמו. ומרתק הדבר לחשוב שאת הספר כתבה חבורת אנשים שראו את עצמם כחבורת התלמידים של רשב"י, והחשש הכבד ממותו הקרב נכתב כאלף שנה לאחר מותו...

מציאותו של מורה דרך בשר ודם שיושב מולך בישיבות של האגודה ויודע עליך כל מה שנודע לו כאנליטיקן שלך, מעלה את כל אותן סכנות שמדובר בהן, ושנאנחנו, כחברי אגודה מצווים להתמודד איתן. עם זאת חשוב לציין שנוכחות של מדריך (Mentor) היא הכרחית לתהליך החניכה. התורה צריכה להשמע, כפי שנאמר בקבלה, "מפה מדבר אל אוזן שומעת". עולה מכאן שתהליך האנליזה, שבו התפתחותו של החניך קשורה בקשר שלו עם אנליטיקאי, איננה המצאה שרירותית, ועניין זה הופך את שאלות הקשר אל המורה לחשובות וחמורות עוד יותר.

בקהילות ובכתות, תחילת הדרך היא תמיד רוחנית מאד, והדבר מעניק מעלה גבוהה לקבוצה ולמורה. בהמשך יש צרכים ויש דחפים והרוחניות היוניגאנית' עלולה לפנות מקום לכוהניות 'אדלריאנית'. האם כל הסכנות הללו אינן אורבות לפתחה של אגודה יוניגאנית? גם כאן תחילת הדרך היא תמיד רוחנית מאד, ואולם בהמשך יש מורה ויש מדריך ויש תשלום ויש ועדות. ויש הדרכה תמורת תשלום ויש מי שמשכילים להעניק לתלמידים תחושה שדרכם עוברת הדרך לאגודה. האם כל אלה אינן הזמנה ליצירת הירארכיה ועמדות ומעמדות ולפגיעה בתהליך האינדיבידואלי?

אנו רואים באנליזה את עיקרו של תהליך ההכשרה. האנשים מתחילים את דרכם מתוך מצוקות נפשם ואחרי דרך מסוימת הם רשאים לפנות לתהליך ההכשרה. הם ממשיכים את האנליזה, אולם כאן מופיע גורם נוסף: הם חייבים באנליזה. חובת אנליזה אינה דומה לפניה לאנליזה מתוך סקרנות ומצוקה. גם המטפל וגם המטופל משרתים מעתה תהליך שנועד לצרף את החניך לאגודה. אין רע בכך שאדם פועל מתוך צרכים ואינטרסים שמקורם באגו, אבל יש רע בכך שהאנליזה תשועבד לצורך זה. ועולה השאלה האם אנליזה שנעשיית בתוקף החלטה פורמאלית של ועדת הכשרה, ובתוקף רצונו של התלמיד להיענות לדרישות הועדה, משיגה את המטרות שלשמן היא קיימת? האם דרך ההכשרה המתמשכת אמנם דרך נכונה היא? מסעה של הנפש הוא מסע אינסופי, ללא ספק. אבל מסע לאן? לאגודה? אינני זוכר ולו אף חלום אחד שבו נפש בקשה להגיע לאגודות.

לסיום אני מבקש להצביע על כך שבין מכלול הגורמים והתהליכים שדיברתי עליהם ישנם בבירור שני סוגים: הסוג הראשון הוא עניינים הטבועים בעצם תהליך ההכשרה ובמבנה הפורמלי שלה, והסוג השני הוא עניינים שמקורם בטבע האנושי ובסכנותיו, בצרכים, בדחפים וברמת האינטגרציה והבגרות האישית של המטפל ובאופי היחסים הספציפיים שנוצרו בינו לבין המטופל.

כפי שהראיתי, אלו גם אלו יכולים להוות מקור לתהליכים, הבולמים ומשתקים את תהליך ההתפתחות האישית. אלו גם אלו יכולים להיות גורמים לשלילת החירות, ובכך ביקשתי לדון.

ⁱ ארץ אחרת, "על ישראליות ויהדות", עורכת במבי שלג, גליון 26, 2005.

ⁱⁱ וראה על כך בספרו של ג'פרי מייסון בגנות הפסיכותרפיה, בו הוא טוען טענה זו ביחס לכל שיטות הטיפול.